

ПРИРОДА І РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Сучасна юридична практика вимагає від юридичної науки постійного вдосконалення всіх її галузей. Ця вимога спонукає до необхідності філософського осмислення окремих методологічних аспектів теорії права. Зокрема неабиякий як практичний, так і теоретичний інтерес представляє герменевтичний підхід до вивчення права.

Юридична герменевтика як напрям сучасної гуманітарної думки стала тією галуззю знань, яка активно розробляє питання інтерпретації, вирішує актуальні проблеми тлумачення права, в тому числі й у зв'язку з фундаментальними новелами права.

Без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе правове регулювання суспільного життя, зміцнення законності. Тлумачення нормативних актів є необхідною передумовою для правильного здійснення і застосування норм права.

Проблема тлумачення є однією з традиційних проблем юридичної науки. Вона має самостійне значення в процесі наукового та повсякденного пізнання державно-правового життя. Отже, потребує подальшого наукового аналізу природа і методологічна роль юридичної герменевтики у праві.

З огляду на це, метою даної статті є з'ясування природи та значення юридичної герменевтики.

В юридичній науці в XIX ст. проблемам тлумачення були присвячені роботи таких європейських вчених, як Ф. Савінії, Г. Пухта, а трохи пізніше — Є. Васильовського, О. Градовського, І. Покровського, Г. Шершеневича. Серед українських вчених варто згадати А. Козловського, О. Мережку, П. Рабіновича, М. Цвіка, В. Ткаченко, Л. Богачова, В. Опришко, О. Скакун та ін. Останнім часом з'являються роботи в яких юридична герменевтика розглядається як методологічна основа для пояснення процесу формування праворозуміння, правосвідомості, правового мислення. Це зокрема роботи О. Атаршикової, Т. Дудаш, О. Мережка, О. Ющика.

Звісно на даний час вітчизняною юридичною наукою недостатньо вивчені, а то й взагалі залишені поза увагою такі теоретико-правові аспекти юридичної герменевтики як: природа та методологічний потенціал юридичної герменевтики, взаємозв'язок та взаємодія герменевтики та тлумачення права, окремі практико-прикладні аспекти юридичної герменевтики тощо.

Застосування положень герменевтики в юридичних дослідженнях не є зовсім новим. Ще в XIX ст. Г. Пухта зазначав: «...вся юриспруденція має бути герменевтикою...» [8, с. 39].

Герменевтика має давню історію. Її витoki сягають традицій античної культури, зокрема міфології стародавньої Греції і навіть глибин архаїчного світорозуміння, де знаходять передумови класичної герменевтики [9, с. 7].

Термін «герменевтика» походить від старогрецького «hermeneuein», яке означає — «висловлювати», «викладати», «перекладати», або ж від слова «hermeneia» — «пояснення», «тлумачення», «інтерпретація». Історично поняття герменевтики відображало мистецтво передачі та тлумачення прихованого змісту тексту послання чи «іноказання». Так, в поемі Овідія «Метаморфози» міфологічний Гермес надавав з Олімпу вісті від богів у формі чудес і видінь, які необхідно було «розшифрувати», інтерпретувати.

Герменевтику часто пов'язують з ім'ям античного бога Гермеса — посланця богів, що сповіщав їх волю, звідки й походить термін «герменевтика» (від грец. «герменео» — роз'яснюю).

Юридична герменевтика сягає своїм корінням глибокої історичної давнини. За твердженням О. Мережка її виникнення формально датується 1080 роком і пов'язується з вивченням зводу Римського права у Болонській юридичній школі, для чого було запроваджено юридичну герменевтику як спеціальну навчальну дисципліну. Юридична освіта на той час спиралася на схоластичний метод і діалектику, яку розуміли як мистецтво примирення суперечностей, на основі яких і склалася середньовічна юридична герменевтика [6, с. 8].

На думку вітчизняного вченого Т. Дудаш, «із самого початку юридична герменевтика була ні чим іншим, як вченням про тлумачення законів. Поняття про герменевтику у такому розумінні можна позна-

чити терміном «юридична герменевтика» [3, с. 95].

Сучасна ж юридична герменевтика як самостійний науковий напрям в юридичній науці — явище досить молоде. Втім саме герменевтичний підхід до права відповідає гуманітарним і правовим ідеалам теперішнього часу. Так, герменевтика, на думку відомого російського правознавця С. Алексєєва, є наукою і мистецтвом тлумачення юридичних термінів та понять, вершиною юридичної майстерності, кульмінаційним пунктом юридичної діяльності [1, с. 140].

Під герменевтикою, на думку Є. Шульги, слід розуміти один із основоположних методів тлумачення прихованого (внутрішнього) смислу тексту [9, с. 7].

У свою чергу український правознавець О. Мережко вважає юридичну герменевтику складним, багатогранним явищем завданням якої на сучасному етапі є співвідношення тлумачення і правотворчості, ідентифікації її апіорних засад [5, с. 159-162].

Отже, з огляду на аналіз деяких доктринальних джерел можна констатувати схожість, а іноді тотожність юридичної герменевтики поняттю тлумачення права. Тобто в теорії права немає однозначного та єдиного розуміння стосовно природи юридичної герменевтики.

В юридичній літературі представлені різноманітні напрями щодо розуміння юридичної герменевтики. Розглянемо основні з них.

Один із напрямів яскраво представлений цивілістами XIX ст. Ф. Савіньї та Г. Пухтою, які вважали, що герменевтика є порожньою і безплідною галуззю знань, не лише не пов'язаною з тлумаченням, а й яка ніби-то шкодить йому. На думку вчених герменевтика як напрям віджила себе, є анахронізмом «втрачений кредит довіри» [8, с. 39].

Інший напрям представлений відомими теоретиками права М. Матузовим і О. Малько, на думку яких юридична герменевтика розглядається як допоміжна галузь юридичних знань, сприяє їх тлумаченню, але не тотожна йому. «Тлумачення — прадавній правовий інститут. Він є частиною ширшого поняття — герменевтики, яка в перекладі з грецького означає пояснення, роз'яснення, інтерпретація якого-небудь предмета, явища. У науковому плані герменевтика є теорією та мистецтвом тлумачення не лише законів, а й текстів літературних пам'яток, книг, рукописів, художніх творів, матеріальних об'єктів, реліквій, раритетів, інших історичних, релігійних і культурних цінностей» [4, с. 163].

Даний напрям розглядає герменевтику як самостійну галузь знань, але не правової спрямованості, а загальногуманітарної сфери.

Представники третього напрямку вважають, що тлумачення норм права та юридична герменевтика тотожні. Зокрема цю точку зору поділяє Г. Шершеневич: «Не дивно, що юристи, яким доводиться витратити чимало зусиль на тлумачення, одвіку прагнули виробити техніку тлумачення під ім'ям «юридична герменевтика». На ідентичність цих понять вказує також Є. Васковський, який зазначає, що метою тлумачення законів є розкриття дійсного сенсу законодавчих норм. Кожна така норма є вираженою в словах думкою законодавця. Отже, мистецтво тлумачення законів зводиться до уміння розуміти людську мову. Але володіти цим умінням потрібно кожному, хто має справу з творами людського розуму, що вдягнулися у форму слова. Звідси витікає, що при тлумаченні законів мають бути дотримані правила, необхідні для розуміння будь-якого іншого літературного твору. Ці правила виробляються особливою галуззю, якою є герменевтика, що займається побудовою теорії для розуміння усної або письмової мови. Вчення про тлумачення законів є спеціальною гілкою цієї герменевтики і тому часто називається юридичною герменевтикою [2, с. 3].

При цьому автор стверджує, що родоначальницею юридичної герменевтики є герменевтична течія філології і що юридична герменевтика і є тлумаченням норм права.

Щодо четвертого напрямку, то його представники А. Овчинников та А. Писаревський розуміють юридичну герменевтику ширше, ніж окремий тип праворозуміння. Справедливо відзначає Н. Маліновська, що досі неоднозначною залишається відповідь на питання як розуміти герменевтику — як метод пізнання чи як цілісний науковий напрям. Проте накопичення досвіду і значної кількості методів дослідження в межах самого процесу тлумачення сприяло більш упевненому просуванню герменевтики як самостійної науки, тому в даний час в теорії права вона розуміється також як окремий науковий підхід до праворозуміння.

А. Овчинников у свою чергу переконливо стверджує, що право за своєю сутністю є феноменом герменевтики. Сам стан правосуб'єктності як поєднання індивідуальності, неповторності, унікальності із загальністю, інтерсуб'єктивністю, всеосяжністю вже за своєю природою є герменевтичним.

У працях зазначеного вченого юридична герменевтика розглядається як вельми потрібний інтегруючий тип праворозуміння, в контексті якого природа права міститься в комунікативних глибинах люд-

ського духу, а закон як культурно-історична основа права і природно-правова справедливість, представлені в тій самій органічній цілісності, яку шукає сучасне правознавство [7, с. 160-169].

Втім не дивлячись на відмінності підходів до визначення статусу юридичної герменевтики, основне її завдання, як вбачають сучасні дослідники, полягає передусім у пошуку і реалізації сенсу правової норми, а також у дослідженні проблеми множинності сенсів.

Мета герменевтики полягає не лише в тому, щоб з'ясувати сенс норми, вираженої в тексті, а й у тому, щоб транслювати цей сенс, наблизити його до практичних ситуацій виключити сумніви в їх відношенні до тлумаченої норми та полегшити її вживання.

У цілому ж юридична герменевтика є творчим процесом, який включає стадії розуміння, тлумачення, вживання.

Насамкінець доречним буде процитувати О. Мережку: «саме юридична герменевтика перетворює право на справжню творчість, як сказали б давньоримські юристи — в мистецтво добра і справедливості» [5, с. 159-162].

У результаті аналізу зазначених поглядів на дану проблему автор цієї статті спостерігає існування таких основних підходів до розуміння природи юридичної герменевтики:

- тлумачення норм права не є юридичною герменевтикою, виділення юридичної герменевтики наукою не обґрунтовано (Ф. Савіньї, Г. Пухта);
- герменевтика — окрема галузь знань з якої відбулося відокремлення від неї самостійного напрямку, яку теорія держави і права використовує для тлумачення юридичних текстів (М. Матузов, О. Малько, А. Піголкін);
- юридична герменевтика та тлумачення норм права є тотожними поняттями і являють собою галузь знань теорії держави права (Г. Шершеневич, Є. Васьковський, С. Алексєєв, І. Іванніков, А. Мелехін);
- юридична герменевтика є самостійною наукою не лише про тлумачення текстів нормативно-правових актів, а й щодо процесу формування праворозуміння (Н. Маліновська, А. Овчинніков, А. Писаревський).

Таким чином, незалежно від того як певні науковці сприймають статус юридичної герменевтики (як науки чи як методу) можливо зробити висновок про те, що природа герменевтики криється в давніх спробах розшифрування не цілком зрозумілих явищ, а роль власне юридичної герменевтики полягає у з'ясуванні та розкритті сенсу і дійсної мети юридичних приписів.

Використані джерела:

1. Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. — М.: Статус, 1999. — 709 с.
2. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов (для начинающих юристов) / Е.В. Васьковский. — М.: Издание Бр. Башмаковых, типо-литография товарищества И.Н. Кушнерев и Ко, 1913.
3. Дудаш Т.І. Праворозуміння крізь призму герменевтики / Т.І. Дудаш // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / [редкол.: Рабінович П.М. (гол. ред.) та ін.]. — Серія 1. Дослідження та реферати. — Вип. 22. — Львів: Край, 2010. — 248 с.
4. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов, А.В. Малько. — М.: Юрист, 2004. — 512 с.
5. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права / А.А. Мережко // Проблемы философии права. — 2003. — Т.1. — Київ — Чернівці: Рута, 2003. — С. 159-162.
6. Мережко А.А. Проблемы юридической герменевтики / А.А. Мережко // Юридическая практика. — 2001. — № 29. — С. 8.
7. Овчинников А.И. Юридическая герменевтика как правопонимания / А.И. Овчинников // Известия высших учебных заведений: Серия «Правоведение». — 2004. — № 4. — С. 160-169.
8. Puchta G.F. Vorlesugen uber das heutige romische Recht / G.F. Puchta. — Aufl.6. — 1873. — P. 39.
9. Шульга Е.Н. Когнитивная герменевтика / Е.Н. Шульга. — М.: ИФРАН, 2002. — 235 с.

Москаленко Я. Л. Природа і роль юридичної герменевтики.

Юридична герменевтика є важливим напрямом сучасної гуманітарної думки і стала тією галуззю знань, яка активно розробляє питання інтерпретації, вирішує актуальні проблеми тлумачення права. Автор зауважує, що незважаючи на різні підходи до розуміння юридичної герменевтики, питання, які вона охоплює, стають ключовими в умовах існування великого розмаїття юридичних знань та їх практичного застосування. Незалежно від того як певні науковці сприймають статус юридичної герменевтики (як науки чи як методу) можливо зробити висновок про те, що природа герменевтики криється в давніх спробах розшифрування не цілком зрозумілих явищ, а роль власне юридичної герменевтики полягає у з'ясуванні та розкритті сенсу і дійсної мети юридичних приписів.

Ключові слова: герменевтика, тлумачення, розуміння, сенс, юридична герменевтика.

Москаленко Я. Л. Природа и роль юридической герменевтики.

Юридическая герменевтика является важным направлением современной гуманитарной мысли и стала той отраслью знаний, которая активно разрабатывает вопросы интерпретации, решает актуальные проблемы толкования права. Автор подчеркивает, что несмотря на различные подходы к пониманию юридической герменевтики, вопросы, которые она охватывает, становятся ключевыми в условиях существования большого разнообразия юридических знаний и их практического применения. Независимо от того, как определенные ученые воспринимают статус юридической герменевтики (как науки или как метода), можно сделать вывод о том, что природа герменевтики кроется в давних попытках расшифровки не вполне понятных явлений, а значение, собственно, юридической герменевтики заключается в выяснении и раскрытии смысла и истинной цели юридических предписаний.

Ключевые слова: герменевтика, толкование, понимание, смысл, юридическая герменевтика.

Moskalenko Y. The nature and role of legal hermeneutics.

Legal hermeneutics is an important area of modern humanitarian ideas and knowledge has become the one industry that is actively working on issues of interpretation, solve current problems of legal interpretation. Author says that despite the different approaches to legal hermeneutics, the issues that it covers, are crucial in the face of the great diversity of legal knowledge and its practical application. Regardless of how some scientists perceive the status of legal hermeneutics (as a science or as a method), we can conclude that the nature of hermeneutics lies in deciphering ancient attempts not obvious phenomena, and the role of proper legal hermeneutics is to clarify and revealing the true meaning and purpose of legal regulations.

Key words: hermeneutics, interpretation, understanding, sense, legal hermeneutika.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.